

Martin Jeřábek: Konec demokracie v Rakousku, 1932–1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie.

1. vydání. Praha: Dokořán, 2003, 255 stran, ISBN 80-8656951-9.

Proces vývoje rakouské státnosti, národní identity a tvorby jedinečného sociopolitického a hospodářského prostředí je strhujícím příběhem, skýtajícím bezpočet badatelských lákadel a výzev. Jedno z klíčových období tohoto příběhu se v recenzované knize pokusil v ucelené podobě přiblížit českému odbornému publiku historik (vzdělaný i v politických vědách) Martin Jeřábek.

Jak se již ze zadní části přebalu čtenář dozvídá, jde o ojedinělou publikaci, přinášející poprvé do českého prostředí komplexní analýzu jednoho z kritických období novodobých rakouských dějin. Jako každý autor, pokoušející se o prolomení určité tematické bariéry, musel se i Martin Jeřábek vyrovnávat s některými výzvami, které před prací tohoto typu stojí. Bylo nutné se vystříhat příliš velké kontextualizace, jíž by danou problematiku v její komplexnosti přiblížil i takovému okruhu čtenářů, který se nevyzná ve spletitostech existujících badatelských rozmíšek, a jíž by ovšem zároveň text odsoudil k plytkosti a nedůslednosti. Zároveň se však musel rovněž vyhnout pokušení koncipovat celou publikaci jako pouhý dílčí kamínek do mozaiky stávajícího porozumění vývoji meziválečného Rakouska; příspěvek akademicky jistě hodnotný, ovšem pro širší – a tím spíše český – čtenářský okruh vcelku nepoužitelný. Patří se podotknout, že s touto první nástrahou se autor vypořádal s bravurou. Až na některá ojedinělá místa textu, která snad nesou stopy nadměrné popisnosti,¹ autor bezpečně zůstává na pečlivě vymezeném rozhraní mezi interpretací a kontextualizací, deskripcí a analýzou, což celé knize dodává na čtivosti i na badatelské hodnotě.

Každá narace musí nutně obsahovat svůj počátek a konec, jakkoli je tato volba umělá a zohledňující partikulární pohled na mapované události. V širším ohledu si M. Jeřábek za „svůj“ počátek zvolil zostřující se polarizaci rakouské vnitropolitické scény z léta roku 1927, následovanou pokusy o autoritářskou revizi Ústavy z let 1927–1929 a hospodářskou krizí z počátku třicátých let. Vlastní hlubší analýza se nicméně odvíjí až od roku 1932, přesněji řečeno od května tohoto roku, kdy byl rakouským kancléřem jmenován křesťanskosociální politik Engelbert Dollfuß. Na opačném pólu příběhu leží anšlus Rakouska, jeho připojení ke Třetí říši v březnu 1938. Mezi oběma póly leží počátek května 1934 jako „kulminační bod dramatu“ (Jeřábek, 2003, s. 11), znamenající konec demokracie a vznik křesťanského stavovského státu.

Toto časové i tematické vymezení (spolu s názvem publikace) jasně naznačuje, co stálo v ohnisku autorova zájmu – „*uchopení*“ *podstaty protidemokratických tendencí rakouské politiky*, včetně jejich vyústění v roce 1938. Otázky, na něž autor hledal ve své monografii odpovědi, se proto týkaly příčin pádu demokracie, vzájemného propojení jednotlivých faktorů, které k tomuto pádu přispěly, vlivu okolního mezinárodního prostředí a jednotlivých domácích aktérů (srovnej Jeřábek, 2003, s. 18). Autor tedy zvolil přístup, analyzující uvedené období na více rovinách – strukturální, vnitrostátní i individuální. Toto členění – byť jednotlivé roviny nejsou v textu jasně metodologicky ošetřeny – výrazně přispívá k analytické hodnotě textu, a to především proto, že umožňuje diferencovaně poukázat na jednotlivé příčiny pádu demokracie (a to nejen v obsahovém, ale i časovém rozměru).

Úsilí o porozumění nedemokratickému směřování Rakouska ve třicátých letech nicméně není jedinou dimenzí recenzované publikace. Sám autor v úvodu naznačuje, že výběr tématu nebyl zcela prost motivů jiných než ryze badatelsky imanentních: pokouší se zprostředkovat zkušenost z kritických let tak, aby poskytl „*cesty k udržení cenných hodnot*“ (rozuměj – demokracie), jejichž smysl nám může při jejich nadbytku unikát (Jeřábek, 2003, s. 11–12). Tento záměr, ať již pouze deklarovaný, či posléze skutečně sledovaný, podstatnou měrou ovlivnil způsob vyprávění i obsah nabízené narace. Autor se totiž ne-

snaží vymanit z dichotomického sevření „demokracie“ verus „nedemokracie“, naopak se mu plně podřizuje a pohybuje se pevně v taktu vymezeném hájemství. Je zřejmé, že takový přístup nadevše zrcadlí současné chápání politické reality a jejích zásadních problémů a střetů.

Toto vědomě tempocentrické pojetí, vyhýbající se důslednějšimu hermeneutickému „uchopení“, v důsledku nabízí omezenější pohled na analyzovanou materii – neposkytuje příliš prostoru pro kladení otázek, které z předložené dichotomie vybočují. Jak bude následně ukázáno, jde především o důkladnější pochopení faktorů, jež znemožňovaly konsenzuálnější jednání rakouských meziválečných politických elit. Martinu Jeřábkoví by se tak nabídlo překročení v rakouské historiografii nezbytně přítomného úsilí hodnotit analyzované období v jednorozměrném spektru, tedy posoudit, zda mají být E. Dollfuss a následný autoritativní režim vykreslovány jako jediná možná hráz německého nacismu, či jako vědomá snaha o vymýcení demokracie (mučedník verus diktátor). Tento krok ovšem autor neučinil, a tak je jeho příběh orámován konvenčním sporem mezi zachováním demokracie a rakouského státu jako takového.

Jiný přístup, všímající si důvodů neexistence konsenzu, by například umožnil zajímavé srovnání s vývojem druhé rakouské republiky, přinejmenším v období prohlubování jejích neokorporativistických tendencí a vývoje specifického proporčního systému při velkokoa-ličním způsobu vládnutí. K této otázce se ještě vrátím v závěru recenze. Nyní je zapotřebí zdůraznit, že si autor byl tohoto inherentního omezení jistě vědom a záměrně se soustředil pouze na otázky, které jsou pro jeho pojetí daného období rozhodující. Přidaná hodnota jeho přístupu spočívá v zamezení nepatřičného rozmělnění a rozdrobení předmětu analýzy. V důsledku tedy stanovený dichotomický rámeček přispívá ke kompaktnosti a ucelenosti publikace.

Je přesto pochopitelné, že se autor nevyhne ani otázkám, které se samotným vývojem demokracie souvisejí jen nepřímo a svou povahou se spíše dotýkají problematiky konsenzuality jednání meziválečných elit. Celou publikaci uvádí proto kapitolou, věnovanou táborovému členění rakouské společnosti a identifikaci nejzásadnějších soupeřících ideologií (socialismu, křesťanskosociální doktríny a liberálního velkoněmectví). Vcelku osvě-živě pak působí argumentace M. Jeřábka, která klade nárůst polarizace a nesmiřitelnosti mezi jednotlivými tábory rakouské společnosti až do druhé poloviny dvacátých let a partikulárně pak do souvislosti s pádem banky Credit Anstalt a s počátkem hospodářské krize. Je otázkou, do jaké míry byl vzájemný antagonismus v myslích Rakušanů zakořeněný již z dob formování „moderního“ sociopolitického systému z konce 19. století a do jaké míry byl vyhrocen právě až následkem soupeřivého chování elit z konce dvacátých let, v každém případě jde však o zajímavý příspěvek do diskuze. Nezbytnou součástí tohoto oddílu je pojednání o ideologických zdrojích rakouského stavovství a korporativismu. Autor tím vytvořil vhodné předpolí pro pozdější ilustraci jeho přeformulování v rukou křesťanskosociálních politiků, čímž jasně ukazuje, že samotná idea univerzalizmu a stavovství a křesťanskosociální ideologie nebyly zcela totožné.

Bohužel, již v této fázi publikace se čtenář setká s určitým nedostatkem, který se pak vine celou knihou, jímž je nezcela dostatečná charakterizace socialistického tábora. Pokud totiž bylo autorovým záměrem poskytnout strukturální ideologickou mapu, na níž mu pak bude umožněno vystavět další argumentaci, pak nevyváženost mezi ilustracemi jednotlivých rakouských sociopolitických táborů nedovoluje poskytnout skutečně plastický obraz.

Martin Jeřábek však správně předpokládá, že k této problematice existuje i v českém jazykovém prostředí dostatečný počet relevantních publikací, a proto namísto hloubkové analýzy táborového uspořádání rakouské společnosti nabízí spíše základní črty. Přesto by snad publikaci prospěla podrobnější sonda do problematiky prorůstání politických ideologií do rakouské společnosti (tzv. sloupovatení), která by umožnila i širšímu okruhu čtenářů pochopit obrovský mobilizační potenciál, jímž politická argumentace ideologicky

rozdělených elit disponovala. Dále by autor získal prostor pro ilustraci všezahrnující a totální povahy soupeřících ideologií, za stávajících okolností nedovolující jejich zastáncům kompromisní jednání. Stejně tak by tento moment možná přispěl k lepšímu porozumění všudypřítomné krizi identity, která ochromovala rakouskou státnost po celé meziválečné období.

Namísto toho tedy M. Jeřábek přechází přímo k projevům vzájemné mezitáborové animozity ve druhé polovině dvacátých let, konkrétně pak k pokusům křesťanskosociálních politiků o ústavní revize. Ty pokládá za jeden z výchozích bodů vyostřující se vnitropolitické situace. S tímto tvrzením není možné než souhlasit. Zůstává nicméně otázkou pro další výzkum, zda snahy o posilování exekutivy na úkor legislativy jsou hlavním a nezbytným projevem autoritářských tendencí, jak tvrdí autor. V obecné rovině – domnívám se – je toto tvrzení neobhájitelné – v demokratickém světě ojedinělá síla exekutivy byla například charakteristickým rysem prvních desetiletí druhé rakouské republiky, přičemž její demokratická povaha nebývá většinou zpochybňována. Autor měl proto možná zdůraznit, že posilování výkonné na úkor zákonodárné moci bylo partikulárním projevem politického střetu, nikoli důkazem antidemokratických tendencí. V souvislosti s probouzející se hospodářskou krizí M. Jeřábek trefně neopomíjí připomenout s největší pravděpodobností fatální sepetí mezi rakouským a německým hospodářstvím.

Za mimořádně zdařilou lze považovat kapitolu, věnovanou osobnosti E. Dollfusse. Na omezeném prostoru (*srovnej Jeřábek, 2003, s. 68–78*) se M. Jeřábkovi povedlo zdůraznit přesně ty stránky kancléřova ideologického i osobnostního zázemí, které na individuální rovině analýzy umožňují odlišit mezi jemnějšími odstíny „jeho“ režimu a tím, který následoval po jeho násilné smrti.

Martin Jeřábek v celém textu obratně lavíruje mezi pojetím, které by stezku k autoritářskému režimu považovalo za teleologicky nezbytnou, či za dopředu promyšlenou strategii křesťanskosociálních elit na straně jedné, a pojetím, které příběh předkládá jako řadu kompromisů, náhod i aktuálních rozhodnutí. První pojetí vysvětluje například z tvrzení, že právně zpochybnitelné užití tzv. „zmocňovacího zákona“ z roku 1917 (dovolujícího obejít Parlament a vládnout pomocí „dekretů“) v souvislosti s pádem banky Credit Anstalt bylo „pokusným balonkem“, jehož cílem bylo vyzkoušet, kam až mohou křesťanskosociální politici ve svém boji proti socialistům a nacistům jít (*Jeřábek, 2003, s. 87*). Toto tvrzení předjímá důmyslnou a dopředu existující strategii křesťanskosociálních elit. Na mnoha místech knihy však autor poukazuje na možné „odbočky“ a příležitosti sejít z autoritářské stezky a navrátit se k parlamentarismu (je příznačné, že většina těchto „odboček“ spočívala v potenciální dohodě se socialisty).

Pro důkladnější porozumění sledované problematice autor velmi vhodně zařadil obtížně uchopitelný a problematický vztah mezi kancléřem Dollfussem a ozbrojenou složkou křesťanských sociálů, Heimwehrem. Na tomto základě pak ilustruje značně omezenou politickou základnu Dollfussovy moci, který nejenže byl nucen bojovat na dvou frontách (proti nacismu a socialistům), ale rovněž vést složitá jednání ve „vlastním“ táboře. Tento prvek spíše ukazuje na „inkrementální uchopení“ příběhu, nepředpokládající jednotnou a předem stanovenou strategii přechodu k autoritářskému režimu. Pro tento inkrementální způsob boje M. Jeřábek rází přiléhavý termín „převrat na splátky“.

Ve shodě s dichotomickým rámcem, naznačeným v úvodu, se autor podrobně věnuje závěrečné fázi boje kancléře Dollfusse proti nacismu, který pro rakouský stát na určité době vyhrál, byť bylo toto vítězství vykoupeno jeho smrtí. Na tomto místě se M. Jeřábek dotýká také problematiky rakouské identity a především neuralgického vztahu mezi „německou“ a svébytnou rakouskou identitou – E. Dollfuss je vyobrazen jako politik, který se obrátil proti převažujícímu mínění a začal nastolovat ideje specificky rakouské státnosti s její specifickou rakouskou misí nezkaženého němectví.

Tento boj a tzv. „rakouskou otázkou“ obecně nelze pochopit bez ohledu na širší mezinárodněpolitické souvislosti. Jde především o tichý střet mezi B. Mussolinim a hitlerovským

Německem, v němž Rakousko hrálo nezanedbatelnou roli. Cele je mezinárodnímu kontextu věnována jedna kapitola, mezinárodněpolitická problematika ovšem probleskuje i na dalších relevantních místech textu. Autor předpokládá, že evropské souvislosti dovyšvětlují podstatnou část rakouského vývoje ve třicátých letech – jak příklon k autoritarismu, tak i pozdější ústupky Německu (poté, kdy se s A. Hitlerem spojil B. Mussolini). Rozhodně přínosný je oddíl, věnovaný diskuzi o nedoceneném a nezcela opěťovaném zájmu československé diplomacie o řešení tzv. „rakouské otázky“.

Dočasné řešení „rakouské otázky“ přišlo po nezdařeném nacistickém puči a po smrti E. Dollfusse. Nato autor navazuje deskripcí dotvoření autoritářského systému pod vedením kancléře Kurta von Schusniggga (jehož osobnostní a ideový profil je rovněž zařazen). Velmi vhodně M. Jeřábek zdůrazňuje, že se v Rakousku nepodařilo nastolit plnohodnotný stavovský korporativní systém, a poukazuje na další zúžení politické základny pro vládnutí v Rakousku definitivním rozchodem s Heimwehrem. Tento rozchod dává do souvislosti s osudovým rozhodnutím podvolit se – byť jen částečně – tlaku nacistického Německa. Logicky celý příběh ústí v konec samostatného Rakouska a v jeho rozpuštění ve Třetí říši po úspěšně provedeném anšlusu. V této souvislosti se snad mohl autor více pozastavit nad veřejným sentimentem vůči tomuto počínu, ale vzhledem k tomu, že tento prvek chybí v celém textu, jde s největší pravděpodobností o vědomou a legitimní metodologickou volbu.

Poněkud rozpačitě a především nepatřičně vyznívá závěrečná kapitola, věnovaná taxonomii Schusniggova režimu podle politologických kritérií. S ohledem na zvolené pojetí je snad zařazení takové kapitoly oprávněné, ovšem chybí jasně formulované napojení na další části knihy, což je nezbytným předpokladem zhodnocení podobně laděné části. V té podobě, v jaké autor „taxonomii“ zařadil, spíše působí jako cvičení politologických dovedností. Přidaná hodnota této kapitoly tak spočívá spíše v nenuceném a nenásilném přehledu existující literatury k danému tématu.

V *Epilogu* se autor vrací k hodnocení sledovaného období na základě zvoleného dichotomického rámce – kontroverzní kancléř Dollfuss je znovu vypořádán jako hráz vůči nacismu a nositel idejí rakouské státnosti, za niž ovšem musel zaplatit daň přátelství s autoritářskou Itálií a posilováním protisocialistického kurzu, což vše vyústilo v „pád demokracie“.

Recenzovanou publikaci lze celkově hodnotit ve dvou rovinách – v rovině odpovídání na zvolené otázky a v rovině kladení otázek samotných. V prvním případě autor téměř beze zbytku naplnil zvolené cíle – poskytl čtenáři vícedimenzionální analýzu nastolení autoritářského režimu s jasně odlišenými analytickými úrovněmi a dovedně podchycenou dynamikou celého procesu. Co publikaci v tomto ohledu chybí, je důkladnější zmapování socialistického a liberálně-pangermánského tábora. Především u socialistického tábora pak zcela vypadl poukaz na jeho velkoněmecké tendence, které byly silně přítomné i u takových osobností jako O. Bauer či K. Renner. Zařazení tohoto elementu, přítomného v socialistickém táboře, by napomohlo k plastičtějšímu obrazu meziválečného rakouského sociopolitického prostředí a snad by i přispělo k lepšímu pochopení vzájemných interakcí mezi jednotlivými táboři. Navíc by bylo možné snáze ilustrovat obtíže, jakým kancléř Dollfuss čelil při postulování idejí jedinečného „rakušanství“.

Druhý případ je poněkud obtížnější – díky zvolenému prizmatu zůstaly v publikaci některé otázky podceňeny, jak bylo zmíněno výše, jde především o vysvětlení naprosto chybějícího konsenzu mezi elitami. Tento rozměr analýzy totiž nutně chyběl, byla-li za hlavní normativní členění zvolena linie mezi demokracií a autoritářským systémem. Je přitom zajímavé, že několikrát se této otázky autor v textu dotkl, aniž by ovšem mohl poskytnout ucelenou a komplexní odpověď.

Hledání příčin nekonsenzuálního jednání meziválečných rakouských elit by nejen osvětlilo některé části příběhu samotného, ale rovněž by nabídlo zajímavou platformu pro srovnání s vývojem bezprostředně po druhé světové válce, pro nějž je typické právě jed-

nání konsenzuální. S ohledem na poválečný rakouský vývoj rovněž částečně ztrácí autorem navržené demokratické – nedemokratické rozhraní na své vypovídací hodnotě. Stavovství a korporativismus v Jeřábkově pojetí patří víceméně bezvýhradně do sféry „autoritářství“. Ovšem druhorepublikový systém se vyznačoval silnými (neo)korporativními a stavovskými tendencemi, majícími základnu v konsenzuálním chování elit, přičemž demokratická povaha druhé republiky je do velké míry nezpochybnitelná.

Cílem těchto poznámek rozhodně není odmítnout Jeřábkův pohled na meziválečný sociopolitický vývoj v Rakousku. Naopak – podařilo se mu vyčerpat určité pojetí této problematiky, přinejmenším ve zvoleném formátu, a navíc se mu podařilo identifikovat řadu dalších oblastí, které stojí za další zpracování. Lze dokonce říci, že bez jednoznačně zvoleného úhlu pohledu, který sloužil jako interpretační rámec pro celou knihu, by byla identifikace těchto oblastí nepoměrně obtížnější. Knihu *Konec demokracie v Rakousku* lze proto ocenit velmi vysoko nejen pro její vlastní vnitřní interpretační hodnotu, ale právě jako příspěvek do diskuze, a to příspěvek, na němž lze bez obav stavět dál.

Michal Kořan

¹ Viz například popis událostí z února 1934 (srovnej Jeřábek, 2003, s. 117–120) či pokusu o nacistický puč (srovnej Jeřábek, 2003, s. 146–153).